

Zagraniczny

Denver Fred Wendorf, Jr. (31 VII 1924–15 VII 2015)

Fred (bo takiego imienia używał na co dzień) Wendorf urodził się w Terell, hrabstwo Kaufman, we wschodnim Teksasie. Jego rodzicami byli Margaret z domu Hall i Denver Fred Wendorf. Już w wieku 8 lat Fred zainteresował się indiańskimi krzemiennymi ostrzami strzał, wyorywanymi na polach bawełnianych wschodniego Teksasu. Ta, stającą się z czasem systematyczną, działalność hobbystyczna doprowadziła go wkrótce do kontaktów z amatorami i profesjonalnymi archeologami, więc niejako „skłoniła”, by po ukończeniu szkoły średniej złożył podanie o przyjęcie na University of Arizona w Tucson. W maju roku 1942 podanie to zostało uwzględnione i rozpoczęły się studia.

Bardzo szybko jednak okazało się, że marzenie o studiowaniu archeologii trzeba na razie odłożyć na półkę, bowiem w tym samym roku Wendorf wstąpił ochotniczo do Armii Stanów Zjednoczonych, zaś w styczniu 1943 r. został wcielony do służby czynnej. Po ukończeniu szkolenia podstawowego skierowano go do szkoły oficerskiej piechoty. Marzył jednak o lataniu i rozpoczął pierwsze kursy lotnicze – najpierw w Teksasie, a później w Fort Hays College w Kansas. Po niemal dwóch latach służby, wobec ciężkich strat US Army pod Monte Cassino i Anzio, kilkadziesiąt tysięcy żołnierzy, a wśród nich Fred Wendorf, zostało wezwanych do powrotu w szeregi piechoty. W listopadzie 1944 r. Fred został mianowany drugim porucznikiem i powołany na dowódcę plutonu strzelców 86. pułku 10. Dywizji Górskiej. Walczył z Wehrmachtem w Apeninach, ale niezbyt długo, bowiem 3 marca 1945 r. pod Bolonią został bardzo ciężko ranny w prawe ramię odłamkiem pocisku z działa czołgowego, w wyniku czego spędził dwa lata w różnych szpitalach wojskowych i został honorowo zwolniony z wojska

oraz udekorowany dwoma medalami wojskowymi: Purpurowego Serca i Gwiazdą Brązową. Droga do archeologii znowu stanęła otworem.

Po wyjściu ze szpitala Fred ponownie podjął studia na University of Arizona w Tucson i w roku 1948 otrzymał stopień bakałarza (B.A.) antropologii; w czasie studiów (1947) brał też udział w ramach zajęć szkolnych w badaniach terenowych w Point of Pines na terenie San Paulos – rezerwatu Apaczów w Arizonie. W San Paulos Wendorf pracował z Emilem Harrym i Alfredem V. Kidderem – dwiema ówczesnymi gwiazdami archeologii amerykańskiej. Wykopaliska te stały się również tematem jego pierwszej książki, opublikowanej w 1950 r. Po otrzymaniu stopnia bakałarza jeszcze w tym samym roku Fred został przyjęty na studia doktoranckie w Departamencie Antropologii na Uniwersytecie Harvarda. Rok później rozpoczął badania terenowe i studia związane z przygotowaniem dysertacji doktorskiej. Jej promotorem był John O. Brew, profesor w Departamencie Antropologii, a przedmiotem – monografia dwóch osad w rezerwie Petrified Forest we wschodniej Arizonie, datowanych na ok. połowę I tysiąclecia A.D. Rozprawę tę obronił w marcu 1953 r.

Jeszcze podczas studiów harwardzkich, w roku 1950, prowadził pierwsze w historii archeologii amerykańskiej i światowej ratownicze wykopaliska na trasie przebiegu rurociągu gazowego z północnego Nowego Meksyku do południowej Kalifornii, zaś rok później został zarudniony jako asystent w Laboratorium Antropologicznym w Muzeum Nowego Meksyku w Santa Fe. W latach 1951–1953 prowadził nadal intensywne ratownicze prace wykopaliskowe w Nowym Meksyku. Historia tych pierwszych badań, związanych z budową rurociągów, została opublikowana w 1956 r. (*Pipeline Archaeology*).

Pierwszym ważnym projektem badawczym, który przyniósł mu uznanie archeologii amerykańskiej, były badania w latach 1953–1954 prowadzone wspólnie z Alexem Kriegerem, Claude'em Albrittonem i Dalem Stewartem w Midland w Teksasie na schyłkowo plejstoceniowym stanowisku archeologicznym, podczas których znaleziono m.in. czaszkę ludzką należącą do kobiety, w owym czasie najstarsze znalezisko szczątków ludzkich w Ameryce (Wendorf i inni, 1955, *The Midland Discovery. A Report on the Pleistocene Human Remains from Midland*). Zainteresowania paleoekologią późnego plejstocenu spowodowały rozpoczęcie w roku 1957 wieloletniego multidyscyplinarnego projektu na płaskowyżu Llano Estacado w Teksasie. Badania te skoncentrowano na palinologii i geomorfologii utworów późnego plejstocenu południowo-wschodnich Stanów Zjednoczonych.

W roku 1956 Wendorf zlokalizował, przebadwał wykopaliskowo i zrekonstruował koszary I Pułku Dragonów Armii USA (1852–1860) w Górach Skalistych Nowego Meksyku. Koszary te w latach późniejszych stały się

załączkiem letniego kampusu Southern Methodist University w Dallas, uniwersytetu, którego profesorem i założycielem Departamentu Antropologii prof. Wendorf został w roku 1964, po przejściu ze stanowiska wicedyrektora Muzeum Nowego Meksyku.

Na samym początku lat sześćdziesiątych rozpoczęła się międzynarodowa akcja UNESCO w celu ratowania zabytków Górnej Nubii, skazanych na zagładę wskutek budowy nowej Wysokiej Tamy na Nilu pod Asuanem. Do udziału w tej akcji zgłosiły gotowość liczne archeologiczne instytucje badawcze z wielu państw europejskich i pozaeuropejskich, w tym m.in. Polska. Większość misji była szczególnie zainteresowana możliwością badania obiektów starożytnej archeologii monumentalnej królewskiego i wczesnośredniowiecznego Egiptu. Bardzo nieliczne natomiast były zespoły zainteresowane obiektami i stanowiskami prehistorycznymi epoki kamienia. Zresztą wówczas w literaturze światowej istniał pogląd, że dolina Nilu była bardzo uboga w zabytki epoki kamienia, a w dodatku, że stanowiska te reprezentowały mało interesujące znaleziska, rzekomo wskazujące na społeczeństwa zapóźnione technologicznie i socjalnie. Co prawda, niektóre wielkie uniwersytety Ameryki, takie jak Columbia, Yale, University of Wisconsin, University of Colorado oraz University of Toronto, podjęły ograniczone badania rozpoznawcze i powierzchniowe osad z epoki kamienia bądź też niewielkie wykopaliska w Górnej Nubii, to w zasadzie prawie cały ciężar badań starszej epoki kamienia na obszarze Rezerwuaru Asuańskiego spoczął na barkach Combined Prehistoric Expedition, zorganizowanej i kierowanej przez Freda Wendorfa. Badaniami młodszej epoki kamienia – neolitu – zajmowała się natomiast Joint Scandinavian Expedition, która zresztą miała również znacznie szerszy ratowniczy program archeologiczny.

Historia powstania Combined Prehistoric Expedition (w skrócie CPE) jest bardzo pouczająca, stanowi bowiem kolejny przykład, że wielkie przedsięwzięcia naukowe odnoszą sukces prawie wyłącznie wskutek skoordynowanych wysiłków wielu badaczy i instytucji naukowych. Otóż jesienią 1961 r. Wendorf zainteresował się wiadomościami prasowymi o rozpoczynającym się światowym projekcie archeologicznym w Górnej Nubii i skontaktował się ze swym promotorem z Harvardu Johnem Otisem Brew, który był współprzewodniczącym komitetu UNESCO organizującego akcję ratowniczą w Nubii. Brew zaproponował Fredowi, by złożył dwie aplikacje o celowe granty: jedną do Departamentu Stanu (na obszar Nubii egipskiej) i drugą do National Science Foundation (na obszar północnego Sudanu). W czerwcu 1962 r. oba granty zostały przyznane. Tymczasem już wcześniej, a także w lipcu tegoż roku, Fredowi udało się prawie skompletować międzynarodowy zespół, który składał się początkowo z 4 geolo-

gów (2 Belgów i 2 Egipcjan), 1 paleontologa (z USA), 1 palinologa (z USA), 8 prehistoryków specjalistów od epoki kamienia (4 z USA, 1 z Anglii, 2 z Francji, 1 z Polski). Grupa ta przeprowadziła pierwszy zwiad i badania wykopaliskowe w sezonie 1962 na obszarze koncesji przydzielonej ekspedycji w północnym Sudanie.

W następnym sezonie (1964/1965) personel ekspedycji powiększył się o 11 archeologów (8 z USA, 2 z Polski, 1 z Egiptu), 1 paleontologa (z Belgii) oraz 4 osoby zaplecza laboratoryjnego. W kolejnych sezonach skład personelu ulegał pewnym zmianom, głównie w zakresie obecności archeologów, jednak prawie zawsze było ich około 10. W sumie w działaniach ratowniczych w Nubii brało udział 20 archeologów, 5 geologów, 2 paleontologów i 1 palinolog.

Combined Prehistoric Expedition, powołana do życia w roku 1962 przez Freda, istnieje do dziś, kontynuując badania w północno-wschodniej Afryce. Stała się największą i najdłużej działającą na kontynencie afrykańskim ekspedycją badającą epokę kamienia. Wystarczy wspomnieć, że w okresie jej niemal 55-letniej działalności uczestniczyło w jej pracach ponad 20 polskich archeologów i bioarcheologów. W kwietniu 1999 r. prof. Wendorf przeszedł na emeryturę, przekazując dyрекcję w ręce piszącego to wspomnienie. Pełniłem tę zaszczytną funkcję do maja 2007 r.

Badania ratownicze prowadzone przez CPE na terenie zbiornika wodnego obejmowały niemal cały obszar przeznaczony do zalania w południowym Egipcie i północnym Sudanie, łącznie z przyległą niską pustynią w dolinie Nilu. Trwały one od 1962 do 1966/1967 r. Odkryto setki stanowisk, z czego bardziej szczegółowo badano 227. Badania te otworzyły całkowicie nowy rozdział w poznaniu prehistorii i geologii późnoplejstoceńskiego Nilu. Pozwoliły na zrozumienie zmian kulturowych i ich chronologii w okresie poprzedzającym osadnictwo neolityczne u progu pojawiających się państw starożytnego Egiptu. Bardzo szybko, bo już w 1968 r., ukazało się pod redakcją prof. Wendorfa 3-tomowe, monumentalne sprawozdanie z tych prac, autorstwa 14 badaczy (*The Prehistory of Nubia*).

Tak naprawdę, to już w roku 1966 badania w niższej części doliny Nilu nie mogły być prowadzone z uwagi na wypełnianie się zbiornika asuańskiego. Świetne wyniki, uzyskane podczas badań ratowniczych, skłoniły Wendorfa do skierowania uwagi na obszary przylegające do zbiornika od północy. Dlatego też w sezonie połowym 1967 CPE przeprowadziła intensywne badania zwiadowcze i wykopaliskowe w dolinie Nilu, już poza obszarami zbiornika, w okolicach miast Esna i Edfu oraz w pobliżu Luksoru, a w następnym sezonie – w okolicach miejscowości Makhatma i Diszna, poniżej Luksoru. Natomiast w sezonie 1969 ekspedycja ta prowadziła prace w północnej części basenu jeziora Karun w oazie Fajum. Wynikiem

tych prac była następną książką prof. Wendorfa, napisana wspólnie z R. Schildem (*Prehistory of the Nile Valley*), wydana w roku 1976.

Po siedmiodniowej wojnie z Izraelem w 1967 r. sytuacja polityczna komplikowała się coraz bardziej i otrzymanie koncesji na wykopaliska w dolinie Nilu praktycznie stało się niemożliwe. Stąd wzięła się decyzja skierowania prac CPE na obszary pustynne Sahary wschodniej w Egipcie, tj. na Pustynię Zachodnią (1972–1977, 1979, 1980, 1985–1988, 1990–1994, 1996–1999, 2001) oraz do Etiopii (1971–1973 i 1976–1978), z przerwą w latach 1978, 1981–1984 na prace w Wadi Kubbania k. Asuanu i w okolicach Esna nad Nilem (1995) oraz na Synaju w latach 1995 i 1996.

Badania na Pustyni Zachodniej dotyczyły stanowisk starszego paleolitu (okresu aszelskiego) i paleolitu środkowego (oaza Dakhla, Bir Tarfawi – Bir Sahara, Bir Safsaf) oraz paleoekologii, geomorfologii i chronologii tych okresów (Wendorf, Schild, 1980, *Prehistory of the Eastern Sahara*; Wendorf, Schild, Close and Associates, red., 1993, *Egypt during the Last Interglacial: The Middle Paleolithic of Bir Tarfawi and Bir Sahara East*). Natomiast wieloletnie badania w Centralnym Rowie Tektonicznym Etiopii skupiały się na środkowym paleolicie. Tam też ustalono jedno z najwcześniejszych dat dla stanowisk archeologicznych tego okresu, wynoszące ok. 300 tysięcy lat (Wendorf, Schild, 1974, *A Middle Stone Age Sequence from the Central Rift Valley*). Badania stanowisk holocenijskich skupiały się nad paleoekologią środkowego i późnego plejstocenu oraz holocenu, klimatem, podziałami taksonomicznymi zespołów zabytków, organizacją społeczną i paleoekonomią, wierzeniami i wczesnymi przejawami konstrukcji megalitycznych, z których część należy do najstarszych na świecie (Wendorf, Schild, Associates, red., 2001, *Holocene Settlement of the Egyptian Sahara*).

W sierpniu 2001 r. prof. Wendorf podarował Muzeum Brytyjskiemu olbrzymią kolekcję zabytków epoki kamienia, pochodzących z Górnej Nubii w Sudanie i z Górnego Egiptu oraz z Pustyni Zachodniej i basenu jeziora Karum w oazie Fajum w Egipcie. Przechowywana jest w tym muzeum pod nazwą Wendorf Collection.

Prof. Wendorf był nie tylko wybitnym badaczem, ale również popularnym wykładowcą, nauczycielem i organizatorem nauki. Najdłużej wykładał i prowadził studia doktoranckie w Departamencie Antropologii Southern Methodist University w Dallas (1964–2002) – w owym czasie najważniejszym ośrodku badawczym prehistorii afrykańskiej w Stanach Zjednoczonych. W latach 1983–1987 był – mianowany przez prezydenta Reagana – członkiem Rady Parków Narodowych przy Sekretarzu Spraw Wewnętrznych, a w latach 1985–1987 również jej przewodniczącym. Prezydent Reagan mianował go także członkiem Komitetu Doradczego do spraw Zasobów

Kulturowych USA. Z kolei, w latach 1979–1981, był przewodniczącym Society for American Archaeology, a w latach 1995–1997 prezydentem Stowarzyszenia Zawodowych Archeologów USA. Był również czynny jako aktywny propagator ochrony zabytków archeologicznych i inicjator uchwalenia prawa o ochronie zabytkowych wraków statków na obszarze wód terytorialnych USA.

Prof. Wendorf był lauretem wielu zaszczytnych wyróżnień amerykańskich i międzynarodowych. Najważniejsze z nich to wybór na członka Narodowej Akademii Nauk Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej (w marcu 1987 r.), co w USA jest uważane za najwyższe wyróżnienie naukowe w dyscyplinach, w których nie jest przyznawana nagroda noblowska. W sierpniu 1996 r. Fred otrzymał Medal Lucy Wharton Drexel za naukowe osiągnięcia archeologiczne, przyznany przez Muzeum Antropologii Uniwersytetu Pensylwanii. W maju 2003 r. Southern Methodist University przyznał mu doktorat honoris causa. Natomiast w 2012 r. Fred został wybrany na członka zagranicznego Polskiej Akademii Umiejętności.

Prof. Wendorf od połowy lat sześćdziesiątych wraz z żoną często odwiedzał Polskę i był z nią sentymentalnie związany. Jego stan zdrowia od długiego już czasu systematycznie się pogarszał. Dlatego też we wrześniu 2010 r. wybrał się do Polski po raz ostatni, by pożegnać się ze swymi licznymi przyjacielami i współpracownikami.

Romuald Schild